

RAZLIKE U METODOLOŠKOM PRISTUPU IZMEĐU DVIJE ZBIRKE PUTOPISA, "BRITANSKI PUTNICI U NAŠIM KRAJEVIMA", ZDENKA LEVENTALA I "NA VRATIMA ISTOKA", Omera Hadžiselimovića

Boris O l u j i ć

Autor kritički ocjenjuje dvije novije zbirke putopisa britanskih putnika i upozorava na razlike u metodološkim postupcima Omera Hadžiselimovića i Zdenka Leventala

Putopisna literatura u historiografijama *južnoslavenskih zemalja*, ne zauzima ono mjesto, koje po svom značenju za historijsku znanost, zaista zaslužuje. Zato pojava svakog novog prijevoda putopisnih zapisa stranih putnika, treba biti toplo pozdravljena.

U godini 1989., pojavljuju se dvije zbirke britanskih putopisaca po južnoslavenskim zemljama, "britanski putnici u našim krajevima, od sredine XV. do početka XIX. stoljeća", Zdenka Leventala i "Na vratima istoka", Omera Hadžiselimovića.

I

Zdenko Levental, u svojoj zbirci putopisa "britanski putnici u našim krajevima, od sredine XV. do početka XIX. stoljeća", Gornji Milanovac 1989., str. 9-332., skupio je trideset putopisa britanskih putnika.

Ovo je djelo zbirka svjedočanstava, a ne i analitička i kritička studija o britanskim putopisima i njihovim autorima. Laventalovu zbirku prikazala je M. Despot. (Radovi 23, Zagreb 1990, 339-342)

Uvodni dio knjige "Britanski putnici u našim krajevima, od sredine XV. do početka XIX. stoljeća", "Stari engleski i škotski putnici u uslovima putovanja kroz naše zemlje", napisao je anglist Veselin Kostić. (15-31) On je pored Omera Hadžiselimovića, Radovana Samardžića i Zdenka Lavental, jedan od najboljih poznavalaca putopisne literature.

Uvodni je tekst Veselina Kostića posvećen vještini putovanja, ars peregrinandi, teoriji putovanja u kojoj su se ugledali pojedini putnici još od srednjeg vijeka. Svako, putovanje je osim religioznih i ekonomskih razloga, predstavljalo najbolji način obrazovanja studenata i znatiželjnika.

Veselin Kostić nas u svojem uvodu iscrpno upoznaje s engleskim putnicima koji su južnoslavenske zemlje pohodili od XVI. stoljeća pa sve do XIX. stoljeća, s razlozima njihovih putovanja, zajedničkim karakteristikama njihovih putopisa.

Putopisi su u Laventalovom djelu poredani kronološkim redom. Najstariji putopis je onaj Williama Weya, koji je proputovao Jadransku obalu, na svoja dva hodočasnička putovanja u Jeruzalem, 1458. i 1462. godine.

Laventalovo djelo završava s putopisom Edmunda Spencera iz 1836. godine. U poglavju Spencerova putopisa "Sketches of Germany and the Germans, with a Glance at Poland, Hungary & Switzerland, in 1834. 1835. 1836. By an Englishman Resident in Germany", riječ je o slovenskim zemljama i Hrvatskom primorju. (276-290)

Zdenko Lavental donosi objavljene putopise. Većina tih putopisa bila je objavljena neposredno nakon putovanja. Jedino su putopisi koje su napisali Wey, Guylford,

Torkington, Fox, Mundy, objavljeni znatno kasnije od vremena u kojem su nastali. Putopis Simona Clementa, koji je putovao nekim krajevima Hrvatske i Slovenije 1715. godine, objavljen je u prijevodu rukopisa, u časopisu za zgodovino i narodopisje, iz 1920. godine. Putopis Jermy Millesa, iz 1736. godine, Lavental donosi u prijevodu Vladete Popovića koji ga je prvi objavio u Glasniku istorijskog društva u Novom Sadu, 8/1935. Autor donosi samo one dijelove putopisa, koji se odnose na putnikove bilješke o Hrvatskoj, Rašanima i Madžarima.

Ovim su krajevima britanski putnici samo prolazili, a ciljevi njihovih putovanja najčešće su bili Sveta zemlja i Tursko carstvo. William Wey, sir Richard Guylforde, sir Richard Torkington, John Locke, Georg Sandys, putnici su koji su od sredine XV. stoljeća sve do početka XVII. stoljeća, proputovali naše krajeve na putu u Svetu zemlju. Ovi hodočasnici (pilgrim), najčešće su kretali brodom iz Venecije i odatle putovali Jadranskom obalom prema svom cilju. Njihovi izvještaji o našim krajevima su vrlo skromni i svi nalikuju jedan na drugoga.

Najčešći cilj putovanja ostalih putnika je Osmansko carstvo i njegova prijestolnica Carigrad.

Kako su razlozi putovanja bili različiti, tako su i interesi putnika i njihova pažnja bili različito usmjereni. Srednjovjekovni hodočasnici, zainteresirani jedino za moći svetaca, vrlo kratko i stereotipno opisuju naše krajeve. Oni se očito služe starijim zapisima, pa ih odlikuje izrazita nesamostalnost i nedostatak svježih i autentičnih dojmova. Neki putnici odlaze na putovanje zbog trgovačkih poslova. Njihovi su interesi znatno širi. Upravna organizacija, političke institucije, mogućnost sklapanja poslova, samo su neki od interesa koji privlače njihovu pažnju. Bilo je među britanskim putnicima i onih koji su proputovali južnoslavenske krajeve idući u Carigrad da u službi engleskog kralja obavljaju diplomatske poslove. Tako je npr. sir Thomas Glover najprije putovao u pratnji ambasadora Burtona kao njegov sekretar, 1596. godine, da bi kasnije i sam postao engleskim ambasadorom na Porti.

Renesansnih znatizeljnika, humanističkih znanstvenika, među engleskim putnicima bilo je malo. George Wheler u svom putopisu iz 1675. godine, pokazuje interese za klasične starine. Osim njega, nešto kasnije, o spomenicima i kulturnoj baštini pisali su i Robert Adam 1757. godine, o Dioklecijanovoj palači u Splitu i Thomas Allason, u putopisu iz 1819. godine, o starinama u Puli.

Putnici čije putopise donosi Lavental, putovali su prostorom današnje Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Crne Gore i Srbije. U razdoblju od sredine XV. do prve polovice XIX. stoljeća, boravili su u ovim zemljama i shodno svojim različitim interesima, zapisivali su i različite utiske. Ipak za sve njih je karakteristično da su o prošlosti naroda koje su zaticali na ovim prostorima i o njihovom svakodnevnom životu i običajima, pisali samo uzgred. Predmet njihova najvećeg interesa predstavlja Turska, njezine političke institucije, običaji, svijet potpuno različit od onog iz kojega su došli.

Putnici su svjedoci prošlosti i preko njihovih putopisa često dobivamo mnogo neposredniju i osobniju sliku ovih prostora u prošlosti, nego što bi je mogli dobiti na osnovu drugih historijskih izvora, kako pravilno zaključuje Kostić. (29)

U uvodu svakog poglavlja Leventalove knjige naveden je sažetak, cilj putovanja i njegove okolnosti.

Ovo je dijelo obogaćeno i biografijama ovih hrabrih putnika, upornih u nastojanju da približe ova dva tako daleka svijeta. Također, dijelo sadrži bibliografiju, registar imena i toponima.

II

Dijelo "Na vratima istoka", Omera Hadžiselimovića, dragocjen je doprinos poznavanju engleske putopisne literature, kao izvora za proučavanje prošlosti Bosne i Hercegovine od XVI. do kraja XIX. stoljeća.

L. Čoralić je prikazala ovo Hadžiselimovićevo dijelo u Historijskom zborniku (Historijski zbornik, XLIII (1), Zagreb 1990, 409-411).

Za razliku od Zdenka Leventala, Omer Hadžiselimović je obradio britanske putopise koji se odnose samo na područje današnje Bosne i Hercegovine.

On donosi niz tekstova engleskih putnika koji pišu o povijesnim i prirodnim znamenitostima, upravi, vjeri, civilizaciji, ukratko o bogatstvu razlika i osebnosti života u Bosni i Hercegovini.

Naravno, ovi putopisi osim što doprinose poznavanju prošlosti Bosne i Hercegovine, govore mnogo i o putnicima samima, njihovim predrasudama, političkim uvjerenjima, obrazovanju. Stoga, putopisna literatura je od velike pomoći i historiji mentaliteta.

Dijelo je podijeljeno u dva dijela. Prvi je dio posvećen maglovitim i kratkim izvještajima putnika u XVI. i XVII. stoljeću (27-35). Samo su četiri putopisca u tome vremenu pisali o Bosni i Hercegovini. To su putnici Austell, Fox, Mundy i Blount. Oni nam mnogo više u svojim izvještajima govore o predrasudama i opće prihvaćenom mišljenju u turskoj državi, koje je vladalo u Evropi, nego stvarnom životu krajeva kroz koje su prolazili. No, njihova su svjedočenja dragocjena jer nas na ovaj način povezuju s tim dalekim vremenom, kada je za ovakvo putovanje bila potrebna velika odvažnost. Ovi nam zapisi svjedoče o sudaru između dvije civilizacije, sudaru u kojemu su ljudi učili jedni od drugih.

Henry Austell, Fox, Petermoundy, Henry Blount su putnici iz XVI. i XVII. stoljeća, i ujedno njihove putopise koriste i Omer Hadžiselimović i Zdenko Levental.

Henry Blount je zadnji engleski putnik ranog novovjekovlja. On je najbolji i promatrač života turske Bosne, najmanje opterećen predrasudama.

Omer Hadžiselimović i Zdenko Levental slažu se u povoljnom mišljenju o ovom engleskom piscu, čiji je putopis objavljen ubrzo nakon što se autor vratio s puta, 1636. godine i u Evropi bio veoma rado čitan.

Od zadnjeg engleskog putopisca, Henry Blounta, koji je putovao 1634. godine, sve do početka XIX. stoljeća, nemamo zapis niti jednoga engleskoga putnika u Bosni i Hercegovini. To dakako govori i o tome da područje Bosne pod turskom vlašću, tijekom XVII. i XVIII. stoljeća, nije bilo interesantno Britancima, niti politički niti ekonomski.

Tek u XIX. stoljeću Turska, a time ujedno i područje današnje Bosne i Hercegovine, postaje zanimljiva britanskim putnicima. Tome su naravno pridonijele političke prilike i značaj istočnog pitanja za britansku vanjsku politiku.

Drugi dio Hadžiselimovićevog dijela posvećen je putnicima XIX. stoljeća, koji su ostavili znatno iscrpnije izvještaje o Bosni i Hercegovini, u vremenima burnim previranja tijekom čitavog XIX. stoljeća (171-355). Engleske putnike XIX. stoljeća zanimaju gotovo svi vidovi života stanovništva Bosne i Hercegovine. Svako poglavlje drugog dijela knjige predstavlja jednu tematsku jedinicu, gdje Hadžiselimović donosi dijelove različitih putopisa koji govore o tome.

Engleske putnike XIX. stoljeća, unatoč njihovim međusobnim razlikama, povezuje zajednička osobina da se radi o dobro obaviještenim putnicima, koje zanimaju gotovo svi vidovi života u Bosni i Hercegovini. Njihovo mišljenje često odudara od službene engleske politike, koja je njegovala dobre odnose s Osmanskom carevinom. Oni naglašavaju civilizatorski utjecaj austrijske vlasti nakon okupacije 1878. godine. S ovim se mišljenjem, o ulozi austrijske vlasti kao širitelja dobrobiti zapadne civilizacije, ne slažu dvojica anonimnih putnika. Oni su se u Bosni zatekli baš u vrijeme hercegovačkog ustanaka 1882. godine i naišli na veliko nepovjerenje austrijskih vlasti i doživjeli velike neugodnosti.

Njihovo negativno mišljenje o austrijskoj okupacijskoj vlasti dijelio je i J. G. C. Minchin 1886. godine, koji je kao engleski konzul u Beogradu bio veoma blagonaklon prema težnjama balkanskih naroda i nastupao s prosrbijskih i antiaustrijskih pozicija.

Levental donosi engleske putopise zaključno s godinom 1836., kad je objavljen putopis Edmunda Spencera. Kapetan Edmund Spencer vrlo je interesantan putnik. On je južnoslavenske zemlje proputovao u nekoliko navrata, spominju ga oba autora.

Levental donosi njegove zapise s putovanja po Sloveniji, Hrvatskom Primorju, koji su objavljeni 1836. godine. Hadžiselimović donosi Spencerove zapise, s njegovog nešto kasnijeg putovanja Bosnom i Hercegovinom 1847. i 1850. godine.

III

Metodološki se zbirka putopisa, Zdenka Leventala i Omera Hadžiselimovića, veoma razlikuju. Levental donosi putopise britanskih putnika kronološkim redom. Njegovo djelo ne predstavlja, kao što i sam autor naglašava, pokušaj kritičke analize putopisne literature.

S Hadžiselimovićevim djelom je sasvim drugi slučaj. On kritički obrađuje britanske putopise o Bosni i Hercegovini. Hadžiselimović zapisima britanskih putnika rasvjetljava pojedine historiografske probleme. On, budući da britanski putnici pišu o gotovo svim problemima političkog, ekonomskog, religijskog života Bosne i Hercegovine, dijeli dio knjige posvećen putnicima XIX. stoljeća na poglavlja koja sadrže izlaganja pojedinog putopisaca o tim problemima. O svakome od tih problema pisali su pojedini putopisci. Tako je drugi dio Hadžiselimovićevog dijela podijeljen na poglavlja posvećen konačistima, putevima, državnoj upravi i sudstvu. Putopisci pišu i o običajima i vjerovanjima stanovništva Bosne, njihovom odijevanju, ishrani. Sve ove probleme Hadžiselimović je ilustrirao dijelovima putopisa koji su o tome govorili.

Levental donosi integralne tekstove, bez ikakvih vlastitih zahvata, na prosudbu historičarima i drugim zainteresiranim za putopisnu literaturu.

Hadžiselimović donosi integralne tekstove samo u prvom dijelu svoje knjige, i to tekstove četvorice putnika iz XVI. i XVII. stoljeća.

I Hadžiselimović i Levental su svoje zbirke putopisa opremili znanstvenim aparatom. Bilješke u Hadžiselimovićevom dijelu, ipak su nešto detaljnije.

Kao što smo vidjeli iz ranije navedenog, Hadžiselimovićevo dijelo je ograničeno na putovanja engleskih putnika samo na prostoru Bosne i Hercegovine, u vrijeme turske vlasti i za vrijeme austrijske okupacije. Levental je skupio i obradio putopise engleskih putnika koji su u približno istom razdoblju, dakle od XV., do XIX. stoljeća putovali čitavim južnoslavenskim područjem. Oba su autora, svaki na svoj način, doprinijela našem do sada skromnom znanju o engleskim putnicima u našim zemljama.

Hadžiselimovićevo dijelo, upravo zbog toga jer se bavi mnogo užim područjem, zahvaća mnogo šire dijapazon problema o kojima su pisali engleski putnici. Naravno, svakodnevni život turske Bosne, viđen očima ovih evropskih znatiželjnika omogućivao im je da ovisno o njihovim interesima, obrazovanju i položaju, pišu o mnogobrojnim različitim problemima.

S obzirom na broj putopisa i njihovu raznovrsnost i mnogobrojnost, Levental nije podijelio svoje djelo na pojedine teme, kako je to učinio Omer Hadžiselimović.

Naime, njegovo je djelo podijeljeno prema pojedinim autorima s putopisima koji su se odnosili na naše krajeve.

Usprkos nekim njenim nedostacima, ovo je djelo velika pomoć historičaru. Putopisi britanskih putnika donose mnogo podataka važnih za našu povijest koje su putnici obogatili svojim osobnim stavovima i viđenjima. Ovi nam putopisi svjedoče i o putnicima samima i promjenama koje nastaju u njima nakon što se suoče sa sasvim novim, njima potpuno stranim svijetom.

I Omer Hadžiselimović i Zdenko Levental donose putopise samo u prijevodu.

Levental je obradio već objavljene putopise, bilo da su oni bili objavljeni neposredno nakon putovanja, bilo da su bili objavljeni znatno kasnije. Hadžiselimović je koristio i neobjavljene putopise, koje je nalazio u arhivima.

Ove su dvije zbirke veliki doprinos historiografiji, ne samo južnoslavenskih prostora, već i mnogo šire, jer govore o kontaktima različitih civilizacija, u razuooblju od XV. sve do XIX. stoljeća. Hadžiselimovićevim je djelom stvorena cjelovita slika o tome kako su Bosnu i Hercegovinu, tijekom stoljeća, vidjeli britanski putnici.

Profil se putnika u vremenu naravno mijenja. Od hodočasnika (pilgrim), koji prevladavaju u XV., XVI. i XVII. stoljeću, do putnika XIX. stoljeća, od kojih su mnogi strogim znanstvenim očima promatrali njihovoj civilizaciji potpuno stran svijet prepun senzacija. Levental je obradio putopise od sredine XV. stoljeća sve do sredine XIX. stoljeća. Za razliku od njega, Hadžiselimović je obrađujući samo putopise koji su govorili o području današnje Bosne i Hercegovine, obradio četiri putopisa iz XVI. i XVII. stoljeća, a ostali su putopisi iz XIX. stoljeća. Dakako da se vremensko razdoblje koje ove dvije zbirke putopisa obrađuju ne podudaraju. Razlog je i u tome što je područje Bosne i Hercegovine, tada u okviru Osmanskog carstva, tijekom XVIII. stoljeća nije za britanske putnike bilo privlačno područje. Tek tijekom XIX. stoljeća, zbog važnosti istočnog pitanja za britansku politiku, opet smo svjedoci pojačanog interesa za ovaj prostor.

Putopisna literatura samo je odraz kontakata između različitih kultura i civilizacija. Putopisi su značajni i za povijest zemalja iz kojih stižu putnici, i za povijest onih zemalja u koje oni putuju. Britanske putnike čije su putopise obradili i Omer Hadžiselimović i Zdenko Levental karakteriziraju glad za novim i nepoznatim, ali i svijest da razlike između svjetova mogu i spajati, a ne samo razdvajati. Naravno da i današnje putnike, bez obzira bili oni turisti ili studenti i znanstvenici, moramo sagledavati u ovom kontekstu vječne znatiželje koja spaja različite svjetove.

S u m m a r y

The author critically reviews the collected itineraries of British travellers titled "At the Gates of East" by Omer Hadžiselimović and "British Travellers in our Parts" by Zdenko Levental.

He draws the attention to differences in methodological approach of these two authors. The matter of fact is that each of authors had in his own way collected and analysed the itineraries, as top-rank historical evidence of southern Slav lands. Hadžiselimović keeps within limits of itineraries of British travellers visiting only the territory of what is today Bosnia and Hercegovina within the period of 16th and the end of 19th centuries. Levental has collected and analysed British itineraries relating to the whole territory of southern Slavs, including Slovenia, Croatia, Bosnia and Hercegovina, Serbia, Montenegro and Macedonia. The author draws attention to these two papers as the quite a contribution to historiography, lacking such sort of literature.

UDK 949.713

ISSN 0353-295 X

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

R A D O V I

VOL. 25

Z A G R E B

1992.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb - Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.